

HARALAMBIE CORBU
Institutul de Filologie
(Chișinău)

ÎNȚELEPCIUNEA, BUNĂTATEA ȘI DEMNITATEA ÎN LUMINILE ȘI UMBRELE ADEVĂRULUI

Abstract

Highlighting the philosophical, aesthetic, moral and social aspects of human universal notions of *wisdom*, *kindness* and *dignity* in relation to their antipodes – *stupidity*, *arrogance*, *nihilism* and *total lack of humanity* is the aim this article. Basic material for investigation and reflections was actually the works of the great writer, Ion Creanga. In his works the vivid reality of life merges with the imaginary world of a fairy tale, and the folk wisdom finds its continuousness and full embodiment in every day experience of the generations that succeed over centuries and millennia.

[1] Problema calității omului a fost și rămâne o preocupare fundamentală a tuturor științelor și cunoașterii chiar din momentul apariției acestora. Când spunem aceste lucruri ne gândim nu numai la aspectul material-biologic-fiziologic al chestiunii, dar și – mai ales în cazul nostru – la cel etico-moral și mintal-spiritual. Investigația a fost și este însoțită permanent de prezentarea și analiza psihologică a individului și colectivității umane, efectuată de disciplinele umanistice, dar și – într-un mod cu totul specific – de diversele domenii de creație, cum sunt literatura și arta din toate timpurile și de pe toate meridianele globului pământesc. În acest sens nu constituie o excepție nici literatura și cultura noastră națională, unul din marii reprezentanți ai căreia este inegalabilul povestitor și scriitor popular *Ion Creangă*.

Vom reveni cu amănunte la problemă cu alte prilejuri. În acest capitol am dori să poposim mai amănunțit doar asupra unor aspecte ce vizează esența conflictelor provocate de simțul echității/demnității și de orgoliul superiorității, suficient/insuficient acoperite de echilibrul măsurii și al realismului, dar și lipsite de bază intelectuală și etico-morală adecvată stărilor de fapt. Conflictele sunt de natură diferită: dramatică, comică, ridicolă. Substitutul *înțelepciunii – prostia îngâmfată* – e cauza principală care conduce la schimbarea locurilor, pe scara valorilor, între pretinsa minte (înțelepciune) și simulata prostie, între autodeclarații și autopretinșii *deștepți* și neîmpliniții, în opinia acestora, nenorociți și scrintiți la minte, între prețiși elitari și vulg, între „aleșii” lui Dumnezeu și poporul simplu, de jos.

Însăși noțiunea de *prost*, cu toate derivatele, și cu unele sinonime, utilizate adjectival, substantival sau adverbial, este de origine slavă, ne reamintește cercetătorul

Ieronim Tătaru, în studiul „Însemnări caragialiene” [1, p. 243-245]. Autorul studiului stabilește următoarele sfere semantice ale termenului, sfere care sunt atestate atât în textele literaturii vechi, cât și în cele ale literaturii noi și moderne:

a) „Simplu”, „neinstruit”, „neștiutor”, „sincer”, „curat”, „fresc”, „sărac”, „orfan”; b) „prostănac”, „prost”, „neprișcut”, „de calitate inferioară”, „de calitate joasă”, „prosteste”; sau, în alte combinații semantice: *prost* – „lipsit de inteligență”, „fără judecată”, „fără minte”, „nătărău”, „tont”, „prostănac”, „neprișcut”, „nepregătit”, „neîndemânatic”; c) „înșelare”, „amăgeală”, „păcăleală”; „înșelare”, „amăgeală”, „păcăleală”; d) „neplăcut”, „nefavorabil”, „dăunător”, „neprișcut”, „rău”, (*prost* – „stricat”, „incorect”, „nefavorabil”, „neplăcut”). Printre numeroasele alocațiuni semantico-metaforice Ieronim Tătaru o evidențiază pe arhicunoscuta: *a face pe prostul*, adică „a simula prostia”, a face pe prostul fără a fi.

Toate aceste nuanțe de interpretări ale noțiunii de *prost* și *prostie* au, cum vom vedea mai la vale, tangențe și interferențe directe cu reflectarea lor de manieră tipologico-caracterologică în literatură și artă, în genere, în opera lui Ion Creangă – în particular.

La analiza operei lui Ion Creangă din unghiul de vedere formulat pentru acest capitol, e necesar să se țină seamă încă de un moment foarte important, și anume: marele humuleștean, deși originea lui creativă și modul de a interpreta lumea se deosebesc esențial de cele ale lui Vasile Alecsandri (1821-1890), Mihail Eminescu (1850-1989) sau Ion Luca Caragiale (1852-1912), cronologicește și artisticește se înscrie în pleiada marilor *clasi moderni* ai literaturii naționale din secolul al XIX-lea. Venit din străfundurile tradițiilor și culturii populare seculare, Ion Creangă s-a ridicat categoric deasupra unor *prelucrători* originali de subiecte folclorice, cum ar fi Petre Ispirescu (1830-1887) sau chiar Ioan Slavici, afirmându-se ca o personalitate creatoare de prim rang în context național și universal. Autorul *Amintirilor din copilărie* nu a *reprodus*, mai mult sau mai puțin fidel, textul popular, ci a *recreat* materia *primă* populară, construind pe zidurile unei realități segmentate și fluide de basm, o lume a sa, proprie, originală și irepetabilă; o lume în care înțelepciunea colectivă a poporului capătă noi dimensiuni, fiind străluminată de geniul individualizator și sintetizator al marelui scriitor. Basmul lui Ion Creangă, ca și întreaga sa operă, respiră cu plămâni colectivității geniului popular, dar intră în inima și în sufletul cititorului de orice vârstă și de orice proveniență genetica-spirituală ca o substanță tămăduitoare absolut individuală, veșnic proaspătă, veșnic nouă, veșnic actuală și modernă.

[2] Separarea înțelepciunii (istețimii) de prostie (simplitate) se face, în povestea *Soacra cu trei nurori* (1875), chiar de la prima frază: „Era odată o babă, care avea trei feciori nați ca niște brazi și tari de virtute, dar slabi de minte”. După toate semnele, baba nu era una lipsită de minte. „O răzeșie destul de mare, casa bătrânească cu toată pojiția ei, o vie cu livadă frumoasă, vite și multe păseri alcătuiau gospodăria babei”. Ba mai mult, pentru viitorul feciorilor, a mai înălțat două case, alături de cea bătrânească, fiecăruia predestinându-i lăcașul familial propriu. Totul bine și înțelept. Dar tocmai de aici încolo începe degradarea puținei înțelepciuni și a experienței pozitive pe care le acumulasese baba

cu anii, locul înțelepciunii, echității și bunătății materne ocupându-l egoismul feroce și dorința calculată de a domina cu orice preț asupra celor din jur. Căci „tot atunci luă hotărîre nestrămutată a ține și viitoarele nurori pe lîngă sine – în casa bătrînească – și a nu orîndui nimic pentru împărțea pînă aproape de moartea sa.” Care era motivația? Fiind sub aripa ei, ea „are să fie ajutată de feciori și mîngîiată de viitoarele nurori”, fericirea concepându-și-o într-un regim de strictă supraveghere și de totală supunere a viitorilor ajutori și apropiați. Dragostea de mamă e substituită integral intereselor meschine de profitoare individualistă și de acaparatoare, fără noimă și obraz, a valorilor material-spirituale, acumulate de alții; și nu de oricine, dar de către cei mai apropiați ai casei și ai sufletului, de către propriii copii și propriile nurori!

Scenariul perfid, elaborat de babă, pare la început unul sortit izbânzii. „Tustrei feciorii babei umblau în cărăușie și cîștigau mulți bani”. Când le-a venit vremea însurătoarei, eroina noastră le-a ales neveste după *placul*, dorința și închipuirea ei: pentru cel mai mare cu greu, dar găsise una „nu prea tînără, naltă și uscățivă, *însă robace și supusă*”. După scurtă vreme îi vine rîndul însurătoarei și feciorului mijlociu, luându-și și el „un suflet de noră întocmai după chipul și asemănarea celei dintăi, cu deosebire numai că aceasta era mai în vîrstă și încrucișată, *dar foarte harnică*.”

Marele secret și marea enigmă a soacrei față de harnicele și naivele sale nurori a fost inventarea *ochiului al treilea*, care de la locul de unde i-l hărăzise Dumnezeu, adică de la ceafă, timp de 24 ore din 24 *supraveghea* cu strictete activitățile și comportările celor două nurori. Acestea au acceptat deci „benevol” *povara* regimului de cazarmă, regim impus *de frică* de atotvăzătorul inexistent ochi al treilea. *Munca* cu jertfire de sine a nurorilor demonstrează, pe de-o parte, înaltul lor profesionalism, ținuta morală aleasă și etica comportamentului exemplar, confirmând prezența unei pregătiri și inteligențe populare suficiente pentru a reprezenta tipul și mentalitatea omului simplu cu ceea ce are mai caracteristic; pe de alta, incapacitatea primelor două de a se împotrivi răului, de a găsi alternative sau a-l anihila, le pun pe tinerele și neexperimentatele nurori într-o stare de inferioritate și umilință. Numai *s-a sfârșit* nunta și *feciorii s-au dus în treaba lor*, că soacra și începe – cu prima noră, reluat întocmai și cu cea de a doua – realizarea planului ei dubios de a o înhăma, zi și noapte, la descurcarea știubeiului cu pene, a chitelor de cânepă și a dimerliilor cu păsar, și multe altele. „Piua-i în căsoaia de alături, – îi cetărează ea proaspetei nurori, – fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Cînd te-i sătura de strujit pene, vei pisa mălaiu; și cînd va veni bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costițe de porc, de cele afumate, din pod, și, Doamne, bine vom mânca! Acum deodată, pînă te-i mai odihni, ia furca în brîu, și pînă mîni dimineață să gătești fuioarele aceste de tors, penele de strujit și mălaiul de pisat. Eu mă las puțin, că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să știi că eu dorm iepurește; și, pe lîngă iști doi ochi, mai am unul la ceafă, care șede purure deschis și cu care vād, și noaptea și ziua, tot se ce face prin casă”.

„Dar, vorba naratorului, binele, cîteodată, așteaptă și rău”. Nora cea de a treia feciorul-mezin și-o alege singur, fără ajutorul nimănui. Mama-soacră a fost șocată de acest gest rebel al tînărului însurățel. Dar... n-are de ales: „... se scarmănă de cap, dă la deal, dă

la vale, dar n-are ce face, și, de voie, de nevoie, nunta s-a făcut și pace bună!” Mistificările babei cu ochiul de la ceafă și frica pe care le-o băgase primelor două nurori, cea de a treia le spulberă în doi timpi și trei mișcări, referindu-se și la înțelepciunea versului popular „*Vai, saracu omul prost,/ Bun odor la cas-a fost*”, descătușându-le de umilință și oferindu-le un regim de viață demn și firesc. După o masă copioasă, însoțită și de aromele butoaielor din bordei, cele trei tinere îi raportează soacrei *atotvăzătoare* că cheful cu pricina a fost făcut în cinstea cuscrilor veniți în ospetie neprogramată și care a constituit cel mai bun prilej de a demonstra că așa-zisul ochi al treilea e un fals inventat, în dosul căruia se ascunde lenevia, perfidia și duplicitatea aceleia care în vechiul cântec popular apare doar în straiile rodului sterp de *poamă acră*, precum urmează: „*Soacră, soacră, poamă acră,/ De te-ai coace cât te-ai coace,/ Dulce tot nu te-i mai face;/ De te-ai coace toată toamna/ Ești mai acră decît coarna;/ De te-ai coace-un an și-o vară,/ Tot ești acră și amară;/ Ieși afară ca o pară;/ Intri-n casă ca o coasă;/ Șezi în unghiu ca un giunghiu*”.

Văzându-se atacată și descotorosită în străfundul șmecheriilor și ambițiilor sale, baba-soacră intensifică crudele sale represalii asupra nurorilor „libertine”, silindu-le a lua decizia de a scăpa pentru totdeauna de această nenorocire. Actul desprinderii soacrei, împotmolite în rele, de această lume plină de lumini și umbre, de bune și de rele, de virtuți și de păcate se transformă într-un splendid spectacol – cel al cărui regizor impecabil și ireproșabil din toate punctele de vedere s-a dovedit a fi nora celui de al treilea fecior. Duritatea separării nurorilor de mama-soacră (trântirea babei cu capul de pereți, frământarea ei cu picioarele, străpungerea limbii cu acul, presărarea acesteia cu sare și piper) nu provoacă absolut nicio fărâma de compătimire, iar versiunea tălmăcită de nurori cum că peste babă a dat un vânt rău când ducea vițeii la suhat, cât și înmormântarea miloasă și respectuoasă, organizată după toate canoanele creștinești, nu trezesc niciun pic de îndoială că răului i s-a dat ce i se cuvine, întreg ceremonialul fiind trecut prin sita unei ironii și a unui umor de o rară finețe și calitate. Numai câtă sevă intelectuală și artistică e concentrată în alineatul de încheiere a *dramei fizice* a babei, dramă, însoțită însă de *triumful* dreptății și demnității umane: „Baba muri chiar în acea zi, și nurorile, despletite, o boceau de viața satul. Apoi, peste două zile, o îngropară cu cinste mare, și toate femeile din sat și de prin meleagurile vecine vorbeau despre soacra cu trei nurori și ziceau: «Ferice de dînsa c-a murit, că știu că are cine o boci!»” Mesajul de așa-zisa compătimire a consătenilor: că a murit la timp și că, Slavă Domnului, are cine o boci (nu *pomeni*) – spune totul: înscenatele și improvizatele bocete de moment, de o singură folosință, nu pot substitui sensul spulberat al unei vieți ce s-a aflat sub semnul incertitudinii, necinstei și duplicității!

Povestea *Capra cu trei iezi* – tipologic și structural – face parte din aceeași categorie de creații artistice tradițional populare, ca și *Soacra cu trei nurori*, cu deosebirea că în cea din urmă figurează și acționează personaje vii și reale din lumea satului istoric și cel contemporan povestitorului, pe când în cea dintâi în scenă apar pe prim-plan chipuri și caractere umane în întruhipări de specii animaliere, cum sunt lupul, capra și iezi. Cifra magică 3 (trei); prezența *soacrei* – *lupului* ca reprezentanți ai lumii duplicitare și înșelătoare; intervenția în plin text a *primelor două nurori* și a *primilor doi iezi* ca individualități ce ilustrează bunătatea, simplitatea, dar și, în bună măsură, naivitatea; istețimea, rațiunea și

intuiția *nurorii mai tinere* și *iedului-mezin* din *Soacra cu trei nurori* și *Capra cu trei iezi* – toate aceste coincidențe și suprapuneri confirmă înruderile și apropierile dintre aceste două creații, înrudiri și apropieri despre care am vorbit mai devreme. Până și primele alineate ale povestirilor respective, care dau tonul general și constituie în sinea lor cheia descifrării miezului și sensului scrierilor aproape identice. Iată și alineatul cu pricina din *Capra cu trei iezi*: „Era odată o capră care avea trei iezi. Iedul cel mare și cu cel mijlociu dau prin băț de obraznici ce erau; iar cel mic era harnic și cuminte. Vorba ceea: «Sunt cinci degete la mână și nu seamănă toate unul cu altul»”.

Lupul hapsân și perfid – ironia soartei – apare, în poveste, în ipostază de *ocrotitor* al caprei-văduve și al iezielor-orfani de tată, ascunzând în spatele acestei măști mai mult decât străvezii caracterul duplicitar, amoral și antiuman al acțiunilor sale: sfâșierea iezielor (cu excepție a celui mai mic) în lipsa mamei, pentru ca mai apoi să se prefacă în cel mai mare *complice* al cumetrei suferinde. Răsplata crimei săvârșită de *cumătrul lup* e cea pe care o merită: aruncarea în focul din groapa arzândă, unde el e poftit la „ospăț” întru pomenirea victimelor, de multîndurerata mamă, cât și *ospățul* copios organizat de caprele din vecinătate întru proslăvirea triumfului – toate acestea vin să demonstreze fără putință de tăgadă că *înțelepciunea* e mama adevărului, în timp ce *prostia* chiar în straie false de înțelepciune, tot prostie și falsitate simulată rămâne. *Nici o faptă fără plată*, zice capra rănită până în adâncul inimii și ființei sale de cele săvârșite de cumătrul lup în raport cu ea, ceea ce nu înseamnă de loc chemare la *răzbuinare*, ci *restabilirea* echității și drepturilor victimei, *responsabilitatea* călăului pentru crima săvârșită, *răsplata* care i se cuvine conform tuturor legilor – fie religioase-creștine, fie laice-pragmatice. Căci nestăvilirea răului în defavoarea binelui, echității și dreptății social-umane înseamnă a pactiza deschis cu forțele distrugătoare îndreptate împotriva lumii și făpturii omenești zidite de Dumnezeu, împotriva valorilor ei sacramentale de pe pământ și din ceruri.

Și poveștile fantastice se sprijină, de fapt, pe confruntarea dintre *minte* și *prostie*, *înțelepciune* și *simplitate*, ca și în cele de tip nuvelistic realist, la care ne-am referit în rândurile de mai sus. Dănilă Prepeleac din povestea cu același titlu, frumusețea de boi pe care îi are, îi schimbă pe car, carul pe capră, capra pe găscă (gânsac), găscă pe o pungă goală; adică pe nimic. Replica fratelui mai mare, mai bogat și mai înțelept la prima vedere: „Se vede că tu ai fost bun de călugărit, iar nu de trăit în lume, să necăjești oamenii și să chinuiești nevasta și copiii”, Dănilă o ia drept adevăr indubitabil, apucându-se imediat de zidirea unei mănăstiri în mijlocul pădurii. Stăpâni ai acelor locuri din pădure s-au dovedit a fi dracii cu Scaraoțchi în frunte. Punctele de trecere inventate de draci pentru a-l face pe Dănilă să renunțe la planul dezastruos pentru necurați pus la cale de acesta – întrecerile la chiuit, la aruncarea buzduganului, la inventarea blestemelor – îl confirmă pe Prepeleac, *omul simplu din popor*, învingător la toate capitolele, *burduful de bivoliță cu bani* făgăduit de Scaraoțchi e adus în spinare în familia învingătorului de sluga și însuși supusul nemijlocit al Împărăției Tartărului.

Omul *prost=simplu*, care e Dănilă Prepeleac, își afirmă istețimea și superioritatea intelectuală nu numai asupra semenilor săi apropiați – a fratelui îngâmfat și a familiei lui, dar – ce e deosebit de semnificativ – și asupra unei lumi întregi de necurați și blestemați, care aveau la dispoziție totul pentru a domina, afară de *minte!*

Aproape simetrică cu *Soacra cu trei nurori*, ca arhitectură și subiect, dar și ca mod de a percepe lumea cu valorile ei general cunoscute și general acceptabile/neacceptabile, ni se înfățișează și povestea *Fata babei și fata moșneagului* (1877).

Ca și în alte cazuri, primul alineat al acestei scrieri reflectă esența conflictului și a întregului fond conținutistic și artistic al poveștii. Cităm: „Era odată un moșneag și-o babă; moșneagul avea o fată, și baba iar o fată. Fata babei era slută, leneșă, ținnoasă și rea la inimă; dar, pentru că era fata mamei, se alinta cum se alintă cioara-n laț, lăsînd tot greul pe fata moșneagului. Fata moșneagului însă era frumoasă, harnică, ascultătoare și bună la inimă. Dumnezeu o împodobise cu toate darurile cele bune și frumoase. Dar această fată bună era horopsită și de sora cea de scoarță, și de mama cea vitregă; noroc de la Dumnezeu că era o fată robace și răbdătoare; căci altfel ar fi fost vai și amar de pielea ei”. E clar că „pentru babă, fata moșneagului era piatră de moară în casă; iar fata ei, busuioac de pus la icoane”. Apoi, mai ținînd cont și de faptul că în casă cânta găina și nu cucoșul și că moșneagul era un gură-cască și nu altceva, fata moșneagului, prin tot felul de viclenii și minciunării, e impusă să părăsească casa părintească și sa-și caute destinul în lumea mare și necunoscută.

Salvarea și securitatea fetei moșneagului o asigură doar calitățile ei native.: bunătatea, hărnicia, blajinătatea. Cățelușa *bolnavă*, părul (pomul) *plin de omizi*, fântâna *milită și părăsită*, *cuptorul nelipit și mai-mai să se risipească* obțin de la fata rămasă de-a nimănuși tot sprijinul și ajutorul.

Slujba cu dăruire la Sf. Duminică cu toate lighioanele ei – o sumedenie de balauri și juvine – pe care îi scoate din neagra mizerie, îi aduce recunoștința *înaltei preasfinții*, dar și a celor pe care i-a întâlnit mai înainte în cale: cățelușa, părul, fântâna și cuptorul, întorcându-se acasă fericită și plină de daruri, spre bucuria tatălui și spre marea întristare a mamei și sorei vitrege, mânate de ură și invidie. Fata babei, silită să parcurgă același drum ca și fata moșneagului pentru a satisface lăcomia fără margini a mamei sale, se alege cu urmări nefaste asupra destinului său. Căci acasă revine leșinată „de ciudă și rușine”, iar lada dăruită de Sf. Duminică era plină nu de avere și bogății, ca cea a fiicei moșneagului, ci bucsită de balauri, care ieșind din ladă, „pe loc au mîncat pe babă, cu fată cu tot”.

În felul acesta viața moșneagului intră în normalitate și bunăstare: „a măritat pe fică-sa după un om bun și harnic. Cocoșii cîntau acum pe stîlpii porților, în prag și în toate părțile; iar găinile nu mai cîntau cucoșește la casa moșneagului, să mai facă a rău, c-apoi nici zile multe nu mai aveau”. Atîta doar, conchide povestitorul pe o tonalitate umoristico-amăruie, „că moșneagul a rămas pleșuv și spetit de mult ce-l netezise baba pe cap și de cercat în spatele lui cu cociorva, dacă-i copt mălaiul”. *Mângâierile* de ani de zile ale *babei haine* nu puteau să nu lase urme și amintiri pe măsură-le în sufletul și înfățișarea exterioară a multpătimitului om de omenie care este moșneagul din povestea în cauză; principial, în situația dată, ni se prezintă nu atât indicii schimbării radicale a stării materiale a personajului, cât mai ales *mesajul* general al scrierii, mesaj care reconfirmă opțiunea fundamentală a creației crengiene, și anume: bunătatea și cumsecădenia obțin victoria decisivă în confruntarea cu perfidia, invidia și duplicitatea, puse în slujba unor interese personale, meschine. Ca și în alte cazuri, și de această dată, adevărul apare la

suprafață, dacă piramida e răsturnată; și atunci *pretinșii* deștepți și înțelepți se plasează pe locul proștilor și neîndemânicilor, iar *declarații* oameni simpli și nepricepuți în ale prefăcătoriei și înșelătoriei – revin la locurile și postura lor de distinse personalități umane, înzestrate cu cele mai nobile calități.

Ca și în alte creații artistice ale marelui humuleștean, primul pasaj din *Povestea porcului* (1876) dezvăluie toată drama existenței și a suferințelor morale tulburătoare pe care au a le îndura eroii principali ai scrierii: „Cică era odată o babă și un moșneag: moșneagul de-o sută de ani, și baba de nouăzeci; și amîndoi bătrînii aceștia erau albi ca iarna și posomorîți ca vremea cea rea din pricină că nu aveau copii. Și, Doamne! Tare mai erau doriți să aibă măcar unul, căci, cît era ziua și noaptea de mare, ședeau singurei ca cucul și le țiuia urechile, de urît ce li era. Și apoi, pe lîngă toate aceste, nici vreo scofală mare nu era de dîșii: un bordeiu ca vai de el, niște țoale rupte, așternute pe laiți, și ațita era tot. Ba, de la o vreme încoace, urîtul îi mîncea și mai tare, căci țipenie de om nu li deschidea ușa; parcă erau bolnavi de ciumă, sărmanii”. Celui de al doisprezecelea purcel al scoafei întîlnită de moșneag într-un *bulhac* din *ponoare*, care „era cel mai orgisit, mai răpănos și mai răpciugos”, îi e sortit să devină speranța bătrînilor nespuse de întristați. Cu toate suspiciunile și neîncrederea celor din jur *purcelul* cu pricina construiește podul de aur promis cu toate accesoriile luxoase cuvenite. *Frica* de cele întîmplate îl cuprinse pe împărat, fiind nevoit să se țină de promisiune: fiica împăratului devine soția unui mire în piele de porc, care „noaptea, la culcare, lepăda pielea cea de porc și rămînea un fecior de împărat foarte frumos!” Acceptat de voie, de nevoie de nedumerita soție și socri, care, pentru a scăpa de ginerele ciudat și neobișnuit, pun la cale arderea veșmântului lui de porc, se pomenesc în față cu un om de rară gingășie pe nume Făt-Frumos. Sunt fascinante scenele fantastice din perioada despărțirii mirelui de mireasă după arderea pielii fermecate și reîntîlnirea lor peste ani și timpuri, la Mănăstirea-de-Tămîie, aflată pe alt tărâm și unde își găsisese alinarea și fericirea fostul mire, tatăl copilului care urma încă să se nască. Printre marile și prăpăstioasele piedici care stăteau acum în calea unificării tinerii familii împărătești era și scoafa cu purceii din bulhacul peste care dăduse la începuturi moșneagul; vorba e despre baba-scoafă care l-a prefăcut pe Făt-Frumos, stăpânul său, „în purcelul cel ogîrjit, răpănos și răpciugos” pentru ca acesta să ia pe urmă de nevastă pe una din cele unsprezece fiice, lipsite de la Dumnezeu nu numai de minte, dar și de atracțiune fizico-morală elementară. (Asta în cazul dacă ne-am imagina că presupusele fiice patrupede s-ar transforma în ființe umane cu toate atributele necesare!)

Eroul de basm *Făt-Frumos*, care în tradiția populară reprezintă ceea ce-i mai frumos și de valoare în conștiința colectivă a maselor – tinerețe, frumusețe, înțelepciune, echitate, omenie etc. – e pus la inimaginabile încercări și înjosiri, pentru ca acesta s-o ia de la început, de la cota zero, pentru a-și redobîndi autoritatea și prestigiul dintotdeauna. Și o face cu brio, în văzul tuturor! Căci prostia, invidia sau subintelectul nu pot substitui înțelepciunea și calitățile supreme ale celui uns cu harul lui Dumnezeu!

Dracii nu sunt însă neapărat partea ce reprezintă răul și subcultura lumii crengiene. Chirică din *Povestea lui Stan Pățitul* (1877) e unul din exemplele demne de a fi reținute. Angajându-se în slujbă la Stan, devenit încă din copilărie Ipat, Chirică se manifestă ca

un suflet deschis pentru a merge întru întâmpinarea și rezolvarea problemelor vieții ce apar cu duiumul în calea stăpânului, înzestrat de la Dumnezeu cu multe calități pozitive, dar căruia îi lipseau – în momente de criză și tensiune spirituală – ingeniozitatea și forța intelectuală necesare pentru a le depăși. Orfan, fără tată și mamă, Stan din copilărie și-a croit un drum al său, reușind prin eforturi să ajungă în rândul oamenilor și gospodarilor stimați din satul natal, „sat mare și frumos”. Slujind „cu credință ba la unul, ba la altul, pînă la vîrsta de treizeci și mai bine de ani, și-a sclipuit puține parale, cîteva oi, un car cu boi și o văcușoară cu lapte. Mai pe urmă și-a înjghebat și o căsuță, și apoi s-a statornicit în satul acela pentru totdeauna, trăgîndu-se la casa lui și muncind ca pentru dînsul”. Dar gospodăria și averea agonisită impuneau griji și forțe de muncă suplimentare: trebuia creat nucleul conjugal, trebuia fondată familia. Cu atît mai mult că îl mistuia enorm de mult și *urâtul*, ca urmare a consumării vieții în singurătate. Ori el ajunsese la o vîrstă a însurătorii mai mult decît critică, căci amănările fără de sfârșit ale acestui act mai mult decît firesc, util, dar și absolut necesar, treceau orice limită. „Și apoi, zice autorul, este o vorbă: că pînă la 20 de ani se însoară cineva singur; de la 20-25 îl însoară alții; de la 25-30 îl însoară o babă, iară de la 30 de ani înainte numai dracu-i vine de hac”. Personajul nostru de bază se afla, după cum vedem, în ultima fază a evoluției sale, când într-adevăr numai dracul îl putea ajuta! Și acesta, după mai multe peripeții, își face apariția, tocmindu-se la flăcăul tomnatic cu pricina, adică la Stan – zis și Ipate – pe un termen de trei ani de zile.

Așteptările lui Stan-Ipate s-au adeverit din plin: Chirică a susținut ideea stăpânului de a se căsători; l-a ajutat să-și agonisească noi averi și să-și găsească mireasă după gust și după plac, renunțând la prima și la a doua „ofertă” din cauză că dispuneau – prima, de trei coaste de drac, cea de a doua – de două, și numai cea de a treia abia – de o singură coastă vrăjtită de Necuratul, pe care, în cele din urmă, i-au scos-o tot cu ajutorul lui Chirică. Și numai trecerea tuturor acestor impedimente și dificultăți, toate însemnate cu ajutorul ingeniosului și înțeleptului Chirică, Stan-Ipate ajunge la limanul vieții pline și cumpătate a omului de rînd, dar împlinit, din popor. De aceea momentul despărțirii de Chirică după cei trei ani de slujbă cu cinste, înțelepciune și dăruire, îi răscolesc sufletul lui Ipate (Stan-Pățitul), acesta fiind profund *măhnit* „pentru pierderea lui Chirică, căci era bunătate de băiet și nu știa unde l-ar găsi ca să-i mulțamească pentru atîtea binefaceri ce primise de la dînsul”.

Așa se face că reprezentantul Împărăției Necuratului, în persoana drăcușorului Chirică, transfigurat în băiețel cuminte și onest, devine în poveste un tip-model de comportament civic și etico-moral în mediul unei lumi reale, afectată, concomitent, și de multe și inevitabile păcate omenești.

De reprezentanți ai *elitelor* lumii reale și fantastice este populată și *Povestea lui Harap-Alb* (1877) – una din cele mai cuprinzătoare ca volum și realizate din punct de vedere artistic scrieri de acest gen. Fiicele și feciorii de crai și împărați își petrec multele și (ne)trecătoarele zile ale vieții în condiții de cele mai multe ori supraomenești și supranaturale, suferind evoluții, schimbări și transformări dintre cele mai radicale, imprevizibile și inimaginabile. Cu toate acestea, chiar cele mai neobișnuite și fantastice personaje și împrejurări de viață au la temelia temeliilor valori umane fundamentale,

cum sunt binele și răul, frumosul și urâtul, demnitatea și lașitatea, cinstea și rușinea, curajul și frica etc.; inclusiv tema examinată în acest capitol – corelația, interferențele și incompatibilitatea dintre ceea ce numim *mințe*, *inteligență* și *înțelepciune*, *demnitate*, și ceea ce constituie antipodul lor: *prostie*, *neghiobie*, *scamatorie*, *trădare*, *minciună* etc.

„Amu cică, – pornește la drum *Povestea lui Arap-Alb*, – era odată într-o țară un craiu care avea trei feciori. Și craiul acela mai avea un frate mai mare, care era împărat într-o altă țară, mai depărtată. Și împăratul, fratele craiului se numea Verde-împărat; și împăratul Verde nu avea feciori, ci numai fete. Mulți ani trecuse la mijloc de când acești frați nu mai avuse prilej a se întâlni amîndoi. Iară verii, adică feciorii craiului și fetele împăratului, nu se văzuse niciodată”. Căci țara unui frate și țara celuilalt se aflau la diferite colțuri ale pământului. „Și apoi, pe vremile acele, toate țările erau bîntuite de războaie grozave, drumurile pe ape și pe uscat erau puțin cunoscute și foarte încurcate, și de aceea nu se putea călători așa de ușor și fără primejdii ca în ziua de astăzi. Și cine se apuca a se duce pe atunci într-o parte a lumii adeseori dus rămînea pînă la moarte”. Să reținem, că în această scurtă introducere într-o poveste de o structură fantastică rar întâlnită, totul e fixat în limitele unei gândiri și viziuni moderne asupra lumii contemporane în raport cu cea din epocile anterioare, bîntuite de războaie grozave, căi de comunicație, și multe altele, care făceau extrem de dificile, dacă nu chiar imposibile schimburile, contactele și legăturile dintre oameni, culturi și civilizații în perimetri regionali, dar mai ales la scară mondială.

Dar vorba lui Ion Creangă, să nu ne depărtăm prea mult de subiect și să încercăm să intrăm în esența acestei minunate povești.

Rude de sânge, cu destine însă dezbinat de soartă, neamul crăiesc-împărătesc caută să recupereze la bătrânețe ceea ce a pierdut în tinerețe: Verde-împărat apelează la ajutorul fratelui mai mic pentru a desena, în calitate de moștenitor al tronului, pe unul din feciorii săi, *moștenitor* al tronului împărătesc. Încercărilor tăriei de suflet și caracter, pe care le aplică craiul în timpul selectării candidaturii, rezistă doar al treilea, cel mai mic dintre feciori. Și, tocmai acestuia, „rebotezat” de Spân cu numele înjosit, oximoronic, de Harap-Alb, adică Negru de Culoare Albă (!), îi revine povara și cinstea de a înfrunta examenele deosebit de grele în calea ce ducea spre scopul nobil urmărit.

Feciorul-mezin, devenit pe parcurs Harap-Alb, se impune drept un simbol al *omului de omenie*, *milostiv și cu inima bună*. Și aceste înalte calități sunt răsplătite după cum se cuvine. *Baba* necăjită, căreia îi vine în ajutor și care s-a dovedit a fi nu altcineva decât Sfânta Duminecă, și *calul* răpciugit pe care și-l alege drept ajutor și condrumet și care se dovedește ulterior a fi un adevărat înțelept și năzdrăvan, sunt primii din pilonii de bază pe care și-i alege și pe care se sprijină în continuare acest fidel partaș și exponent al noțiunii și faptei de bine și frumos. Îndeplinirea încercărilor grele care îl pândeau la fiecare pas; aducerea Sălăților din Grădina Ursului, a Pietrelor Scumpe din Grădina Cerbului și mai ales a fetei împăratului Roș de pe alte tărâmurii ar fi fost de neînchipuit fără sprijinul Babei înțelepte și a calului năzdrăvan. Cu aceeași bunătate, demnitate și înțelepciune se comportă Harap-Alb și față de *furnicile* și *albinele* întâlnite în cale, care la rîndul lor și la momentul necesar răspund cu aceeași măsură; ca să nu mai vorbim despre fiica Împăratului Roș, care „era boboc de trandafir din luna lui maiu, scăldat în roua dimineții,

dezmerdat de cele întii raze ale soarelui, legănat de adierea vântului și neatins de ochii fluturilor”. Și tocmai de aceea că era atât de frumoasă, de blândă și înțeleaptă, Harap-Alb „o prăpădea din ochi de dragă ce-i era”, Și ca situația să fie și mai clară, „*cum s-ar mai zice la noi țărănește, era frumoasă de mama focului; la soare te puteai uita, iar la dînsa ba*”. Era firesc, deci, ca aceste două ființe nobile – Harap-Alb și fiica Împăratului Roș – să-și deschidă brațele și inimile și să meargă întru întâmpinarea fericirii lor comune.

Pe de altă parte a râului vieții se află forțele negre ale râului, urii și invidiei: Spânul viclean și toți cei și cele care fac corp comun cu el. Filozofia existenței acestui tip de om-animal se rezumă la ideea că „Dacă dobitoacele n-ar fi fost înfrînte, demult ar fi sfîșiet pe om. Și trebuie să știți că și între oameni cea mai mare parte sînt dobitoace, care trebuie ținuti din frîu, dacă ți-i voie să faci treabă cu dînșii”. Frica, teroarea și forța brutală sunt instrumentarul principal de menținere a ordinii publice și a disciplinei în lume. „Frica păzește bostănăria”, – acesta e unul din compartimentele de bază ale codului (a)moral al Spânului.

În împrejurările în care forțele negre ale râului se află în ofensivă totală, „omul e dator să lupte cît a puté cu valurile vieții, căci – zice Calul Năzdrăvan într-o convorbire cu Harap-Alb – știi că este o vorbă: *Nu aduce anul*. Cînd sunt zile și noroc, treci prin apă și prin foc și din toate scapi nevătămat”. Dar, concluzionează același Cal Năzdrăvan, e nevoie ca să tragem învățăminte și din experiența tristă „și unii ca aceștia (ca Spânul și cei de teapa lui – *H. C.*) sunt trebuitori pe lume cîteodată, *pentru că fac ca lumea să prindă la minte*”. Cam în aceeași linie se înscriu și sfaturile Sfintei Dumineci adresate aceluiași Harap-Alb, oprimat de suferințele și nedreptățile prin care trecea: „*Cînd vei ajunge și tu odată om mare și tare, îi căuta să judeci lucrurile de-a fir-a-păr și vei crede celor asupriți și necăjiți, pentru că știi acum ce e necazul*” (subl. n. – *H. C.*).

Cât privește „aliații” Spânului întru cele rele, ne vom referi doar la câteva exemple. Calea pe care o străbat cei cinci ieșiți din normele măsurii, binelui și adevărului – Gerilă, Flămînzilă, Setilă, Ochilă, Păsări-Lăți-Lungilă – e transformată în pârjol și paragină pustie. Căci: „Și pe unde treceau, pîrjol făceau: Gerilă potopia pădurile prin ardere. Flămînzilă mîncea lut și pămînt amestecat cu humă și tot striga că moare de foame. Setilă sorbea apa de prin bălți și iazuri, de se zbăteau peștii pe uscat și țipa șerpele în gura broaștei de secetă mare ce era pe acolo. Ochilă vedea toate cele ca dracul, și numai înghițea ce da dintr-însul...”. *Împăratul Roș*, spre care luase calea toți cei cinci cu trăsături urieșești, însoțiți de Harap-Alb, era și el „un om pîclisit și răutăcios la culme; nu avea milă de om nici cît de un cîne”.

Analizând tipurile de reprezentanți ai psihologiei, mentalității și comportamentului uman din basmele marelui nostru clasic, putem conchide cu certitudine că **oamenii buni și de bine**, care uneori pot fi creduli și, pentru moment, trași pe sfoară, pomenindu-se în situații dificile de manipulați și înșelați până la urmă, *adevărul adevărat* iese la suprafață, demonstrând – cu surplus de argumente – că anume aceștia sunt, în ultimă instanță, *învîgătorii* în confruntarea cu minciuna, vicleșugul, invidia și prostia; că mintea și înțelepciunea sunt inseparabile de tot ceea ce ține de omenie, de cinste, echitate și adevăr, acestea din urmă fiind un atribut firesc, logic și organic al ființei omenești în toată integritatea și complexitatea ei.

Un model aparte de ajustare a fantasticului realităților concrete sau, mai bine zis, de îmbinare a lor într-o doză și o formulă nemaiîntâlnită până atunci în opera lui Ion Creangă, a fost și rămâne povestea *Ivan Turbincă* (1878). Pornind din mediul obișnuit al oamenilor de rând, cum se spune, Ivan, datorită agerimii și deșteptăciunii sale native, ajunge printre cei mai blagosloviți și aleși ai lui Dumnezeu și unul din cei mai temuți și atotputernici adversari ai lui Scaraoschi împreună cu tot neamul său întunecat. Răpunerea morții și câștigarea dreptului la *viață veșnică* – constituie ultima și decisiva victorie a simplului om din popor asupra forțelor negre de pe celălalt tărâm. Căci: „Era odată un rus, pe care îl chema Ivan. Și rusul acela din copilărie se trezise în oaste. Și slujind el câteva soroace de-a rîndul, acum era bătrîn. Și mai-marii lui, văzîndu-l că și-a făcut datoria de ostaș, l-au slobozit din oaste, cu arme cu tot, să se ducă unde-a vrea, dîndu-i și două carboave de cheltuială. Ivan atunci mulțami mai-marilor săi și apoi luîndu-și rămas-bun de la tovarășii săi de oaste, cu care mai trase cîte-o dușcă, două de rachi, pornește la drum cîntînd”. După cum vedem, acest început de poveste nu prevestește nimic neobișnuit, neordinar. Până și întîlnirea din scena următoare a lui Ivan cu Dumnezeu și sfîntul Petru, deși este una din domeniul fantasticului, e prezentată ca una din cele mai obișnuite *întîmplări*, caracteristice oricărei călătorii: întîlnirile și contactele de rutină cu alți călători: „Și cum mergea Ivan, șovăind cînd la o margine de drum, cînd la alta, fără să știe unde se duce, puțin mai înaintea lui mergeau din întîmplare, pe-o cărare lăturalnică, Dumnezeu și cu sfîntul Petre, vorbind ei știu ce. Sfîntul Petre, auzind pe cineva cîntînd din urmă, se uită înapoi și, cînd colo, vede un ostaș mătăhăind pe drum în toate părțile. – Doamne, zise atunci sfîntul Petre, *spăriet*: ori hai să ne grăbim, ori să ne dăm într-o parte, nu cumva ostașul acela să aibă harțag, și să ne găsim beleaua cu dînsul. Știi c-am mai mîncat eu o dată de la unul ca acesta o chelfăneală. – N-ai grijă, Petre, zise Dumnezeu. De drumețul care cîntă să nu te temi. *Ostașul acesta e un om bun și la inimă milostiv. Vezi-l? Are numai două carboave la sufletul său; și, drept cercare, hai, fă-te tu cerșitor la capătul ist de pod, și eu la celălalt. Și să vezi cum are să ne deie amîndouă carboavele de pomană, bietul om! Adu-ți aminte, Petre, de cîte ori ți-am spus, că unii ca aceștia au să moștenească împărăția cerurilor*”. Precizarea lui Dumnezeu se îndeplinește întocmai: Ivan le împarte câte o rublă „nenorociților”, însoțindu-și gestul obișnuit pentru el cu cuvintele: „Dar din dar se face raiul. Na-vă! Dumnezeu mi-a dat, eu dau, și Dumnezeu iar mi-a da, că are de unde”. Pentru că e „om cu dreptate și hărnicie”, Dumnezeu îi propune lui Ivan să aleagă cu ce ar dori să fie mulțumit pentru deschiderea sa atât de largă și darnică către bine și frumos. Alegerea lui Ivan provoacă zâmbetul Atotputernicului, dar o blagoslovește cu multă îngăduință; Doamne, zice Ivan, în genunchi, „rogu-te, blagoslovește-mi turbinca asta, ca, ori pe cine-oiu vrea eu, să-l vîr într-însa; și apoi să nu poată ieși de aici fără învoirea mea”.

De aici încolo începe lupta neîmblînzită a blajinului și harnicului om din popor, care este Ivan, cu forțele răului de pe alte tărâmuri.

Dracii, în frunte cu *căpitenia* lor Scaraoschi, de la curtea boierului și pedepsele binemeritate cărora au fost supuși; dracii de la poarta iadului și din iad, unde plinul de chef și bună dispoziție oaspete juca *Horodincea* și *Cazacincea*; Moartea de la poarta raiului și

suferințele pe care le suportă drept „răsplată” pentru răul pricinuit de ea lumii nevinovate – toți și toate trec prin strâmtorile chinuitoare ale turbincii făcătoare de dreptate. Însă toate sunt până la o vreme și, la un moment dat, părea că îi venise și rândul lui Ivan. „Ei, Ivane, zice Dumnezeu la un moment dat, destul de-acum; ți-ai mâncat mălaiul! De milostiv, milostiv ești; de bun la inimă, bun ai fost, nu-i vorbă. Dar de la o vreme încoace, cam de pe când ți-am blagoslovit turbinca aceasta, te-ai făcut prea nu știu cum. Cu dracii de la boierul acela ai făcut hara-para. La iad ai tras un guleaiu de ți s-a dus vestea ca de popă tuns. Cu Moartea te-am lăsat pînă acum de ți-ai făcut mendrele, cum ai vrut, n-ai ce zice. Dar toate-s pînă la o vreme, fătul meu. De-acum ți-a venit și ție rîndul să mori; n-am ce-ți face, căci și Moartea are socoteala ei, nu-i lăsată numai așa, degeaba, cum crezi tu”. În pofida sentinței lui Dumnezeu, cu care Ivan se comportă aproape ca cu un om de rînd, de a-l lipsi de turbinca fermecată, realizează ultima sa *șotie* de dimensiuni ancestrale: în sicriul făcut cu mâinile proprii, chipurile pentru sine, nimerește Moartea, păcălită de Ivan într-un mod original și plin de umor. Scăpată de Dumnezeu din chingile pieirii, căci își are și ea rostul în această lume plină de păcate, îi destăinuie aproape „confidențial”: „Să știi, Ivane, că de-acum înainte ai să fii bucuros să mori; și ai să te tîrîi în brînci după mine, rugîndu-mă să-ți iau sufletul, dar eu am să mă fac că te-am uitat și am să te las să trăiești cît zidul Goliei și Cetatea Neamțului, ca să vezi tu cît e de nesuferită viața la așa de adînci bătrînețe!”. Însă Ivan nu-și pierde cumpătul și dragostea de viață, continuând drumul vieții sale din totdeauna. „Și așa a trăit Ivan cel fără de moarte veacuri nenumărate, și poate că și acum o mai fi trăind, dacă n-a fi murit”.

În povestea *Ivan Turbincă* eroul principal e unul de etnie *străină, rusă*. Prin felul lui de a fi, el ilustrează, cu brio, în anumite situații, acest lucru: e un suflet deschis ca și stepele de necuprins ale Rusiei; e predispus pentru manifestări „publice” vesele de tipul *guleaiurului*, însoțite de un păhărel de „vorbă” și de bună dispoziție, și a. În întreg comportamentul său însă, Ivan e tipul *țaranului moldovean* de la poalele muntelui cu tot ce are el mai sublim și mai frumos, moștenit de la înaintași sau agonisit prin sudoarea frunții: harnic, isteț, bun la suflet, săritor la nevoie, cinstit, onest, deștept etc. Prezența mănăstirii Goliei și a Cetății Neamțului în textul narațiunii, împreună cu modul profund localizat de a gândi și a se exprima a personajului, sunt dovezi irefutabile în ce privește originile și identitatea etnonațională a personajului cu pricina, cât și al întregii povești în ansamblu. În același timp trăsăturile enumerate constituie, într-un fel sau altul, caracteristicile *de bază ale omului simplu universal*, cu tot ce are el mai bun și mai durabil, în lupta împotriva imperiului răului, a forțelor ce amenință temeliile sociale și umane ale lumii reale și imaginare.

La fel ca și în toate celelalte cazuri privind genul poveștilor fantastice și cu fabulații extraterestre, în *Ivan Turbincă* elementul realist se infiltrează masiv și profund în cel imaginar, imprimându-i acestuia o conotație umană, socială, filozofică, națională și universală unică și irepetabilă.

[3] Deși unele scrieri ale lui Ion Creangă, cum ar fi *Poveste, Picală, Ursul pîcîlit de vulpe* etc., poartă însemnele unor povești, sunt în realitate niște povestiri sau nuvele de

ficțiune cu suporturi documentare-realiste, fapt care îi determină pe editorii-cercetătorii creației scriitorului nostru să le plaseze – și pe bună dreptate – la capitolul „povestiri”, fie ele și *didactice*, sau, pur și simplu, la compartimentul *Povestiri*, alături de *Moș Nichifor Coțariul*, *Popa Duhu*, *Moș Ion Roată*, *Ioan Roată și Vodă Cuza* și altele. Pe lângă multe altele trăsături comune care le apropie și le unesc, sunt și acele ce țin de tema acestui capitol: corelația și conflictul dintre *minte* și *prostie* cu toate derivatele lor. Și, desigur, în aceste circumstanțe nu poate să nu-și justifice apariția legendarul erou popular *Păcală* (la I. Creangă – *Picală*).

O definiție de *Dicționar* a personajului cu pricina se prezintă astfel: „*Păcală*, erou satiric din snoavele populare românești, înzestrat cu o deosebită istețime, cu îndrăzneală și umor, care își îndreaptă batjocura directă, usturătoare și răutăcioasă, ca și ironia subtilă, împotriva protipendadei vechiului sat românesc (primar, popă, jandarm, judecător, bogătan, etc.)... În popor, numele lui *Păcală* a devenit un epitet atribuit persoanelor înzestrate cu istețime, îndrăzneală și umor”. [2, p. 690-691]. Totul e adevărat, cu unele mici rectificări, în această definiție. Ion Creangă n-ar fi ceea ce este, dacă n-ar fi introdus și sub acest aspect unele „precizări” și interpretări proprii ale personajului amintit.

Model de *prostie* crasă poate servi nuveleta *Poveste* (1874), în care umorul plin de ironie caracterizează esența scrierii. Toate pornesc de la soția și soacra personajului principal, prima dintre care „era cam proastă”, iar a doua, eufemistic vorbind, „nu era tocmai hîtră”. Stupefiat de impasul alogic și absurd, pe care și-l imaginase mintea redusă și întoarsă pe dos a celor două femei – cum că drobul de sare, rostogolit de mătă, ar putea cădea de pe horn drept în capul copilului și să-l omoare – tatăl copilului pornește „disperat” în lumea mare ca să se convingă, – dacă există undeva și pe undeva oameni *mai proști* decât soție-sa și soacră-sa sau dacă comportamentul lor constituie treapta de vârf a acestei anormalități intelectual-mentale. Răspunsul final de natură „pozitivă”, că adică da, există și mai proști (omul cu oborocul în mâini, care vroia să aducă lumina soarelui în bordei; meșterul ce și-a construit carul în casă și care, pentru ca să-l scoată afară, era gata să taie ușorii de la ușă, căci aceștia erau mai strâmți decât propria-i construcție; gospodarul care se chinuia să arunce cu țăpoiul nucile în pod; și, în sfârșit, un așa-zis creștin, care, legându-și cu o funie vaca de gât, se chinuia și o chinuia s-o urce pe șură s-o „ospăteze” cu *oleacă de fîn*), îl face să se întoarcă oarecum „satisfăcut”; căci trebuie să-ți imaginezi câtă satisfacție poate să producă o prostie, fie ea mai mică sau mai mare decât alta! Mai ales că păcăliții sunt ei înșiși păcălitori, esența ridicolă a fenomenului aflându-se în *prostia genetică* a personajelor respective.

Alt gen de prostie și altă formă de „contracărăre” a ei întâlnim, de pildă, în *didacticile Picală* (1874) și *Ursul pîcilit de vulpe* (1878). Dacă în prima scriere *păcălitorul* e, de fapt, un *autopăcălit*, în cea de a doua, *Vulpea e Pîcîlici adevărat și consecvent* până la capăt.

Răspunsurile lui *Picală* la întrebările *Negustorului* sunt evazive, în doi peri, aproximative și contrare sensului logic și firesc de lămurire a unor situații și fenomene concrete pe care le urmărește omul de afaceri. La întrebările: *de unde este, cum îl cheamă, cum îl strigă, ce bucate* (adică, culturi cerealiere) *se fac pe la ei, cum se vinde și cu*

cît se vinde recolta pământului, *pe cine ascultă și de cine se tem ei în sat cel mai mult* etc., Picală răspunde anapoda: că e din satul natal; că îl cheamă „ca pe oricine: vină-ncoace, ori vin aici”; „că din bucatele preferate mămăliga se situează pe primul loc; că frica cea mai mare în sat o produce buhaiul lui moș Popa, și așa mai departe. Fiecare „răspuns” la întrebare e însoțit de unul din calificativele distanțatoare și depreciative ale Negustorului (*înțeleptului*, în cazul de față): *om prost* (de două ori), *om fără cap*, *neghiob*, *nătărău*, *lighioaie proastă*, pentru ca să le pună vârf la toate depreciativul de animal, dobitoc: „– Mă!... da’! ce namilă de om ești tu? Nu cumva ești vreun duh rău, frate cu Mează-noapte sau cu Spaima-pădurii? – Ei, Doamne! De ce mă-ntrebi, cînd mă-ntrebi, cînd mă privești? Ce? Nu vezi că-s om ca și dumneata: cu cap, cu ochi, gură, nas, mîni și cu picioare, mă mișc și mă uit ca toți. – Așa te văd și eu, dar ai minte și simțire abia ca un dobitoc” (subl. n. – H. C.). Concluzia finală a *Înțeleptului*, în cazul de față a *Negustorului*, e că interlocutorul său nu-i în toate mințile sau – în limbaj popular – *nu-i ajunge o doagă*: de aceea nu-i rămâne decât să-i recomande „deșteptului” de Picală să se adreseze butnarului sau dogarului satului ca să-i pună doagele ce-i lipsesc. Căci: „Prostia din născare, leac în lume nu are; ea e uricioasă boală, ce nu se vindecă în școale, ba nici în spitale”. Să reținem, că drept tratament al prostiei omenești nu poate servi nici cartea (studiile, învățătura), cu care vor să și-o acopere unii indivizi aparte și grupări de așa-ziși intelectuali, și nici asistența medicală, care ar putea contracara defectele genetice, ce țin de minte și inteligență, calități care își au rădăcinile în tradițiile fiziologice și biologice, alături de cele spirituale și intelectuale ale părinților, ale familiei, ale neamului. A avea fizionomie și înfățișare de om, deducem din citatul de mai sus, încă nu înseamnă, în mod automat, că reprezintă regnul uman; pentru a obține acest drept e nevoie de multă minte, de multă intuiție și de mult simț ca în anumite circumstanțe favorabile aceste calități să se implementeze și să se dezvolte în chip normal. Setea de înavuțire cu orice preț, viclenia, invidia, grandomania, râvna de a domina oricînd și oriunde, intelectual și fizic, – sunt defecte fundamentale, care condiționează trecerea bipedelor umane în clasa patrupezilor.

Vulpea vicleană din *Ursul picilit de vulpe* e aceea care câștigă – prin hâtrie și șmecherie – „competiția” intelectuală și materială, inițiată de ea în raport cu *țaranul simplu și cinstit* și *ursul credul*, între acești doi din urmă neexistînd în fond niciun fel de deosebiri umane esențiale, cu toate deosebirile lor radicale din punct de vedere genetic și biologic. Prefăcându-se moartă și întinzându-se în calea carului cu boi plin cu pește, Vulpea se pomenește aruncată în car fără supravegherea stăpînului, ceea ce îi permite ei să golească carul de bunurile ce le transporta. Al doilea la rînd vine *cumătrul ei ursul*, care e sfătuit de vicleana sa rudă – vulpea – să-și prindă în *băltoagă* cu propria coadă peștele de care duce dorul și cu care vrea să-și potolească pofta nemărginită. Însă „pescuitul” ursului se termină tragic pentru el, căci în noaptea cu pricina, din cauza unui îngheț neprevăzut, în loc de peștele multrăvnit în vârful cozii, se alege cu coada ruptă odată și pentru totdeauna. Încercarea ursului de a se răzbuna și a o pedepsi pe *cumătra* Vulpe pentru fărădelegea comisă, se termină cu al doilea eșec. Și ursul este nevoit, în cele din urmă, să accepte și să recunoască înfrîngerea, ceea ce ar vrea să însemne că viclenia și minciuna au câștigat disputa. În realitate, sensul general al nuveletei ar putea fi formulat și altfel: răului

dezvățat trebuie să i se opună rezistența cuvenită, iar împăciuatorismul și echidistanța nu sunt întotdeauna sculele adecvate pentru instalarea adevărului și dreptății.

Scrierile realiste cu parfum de basm sau de poveste, în care mintea și prostia sunt tratate de pe pozițiile lucidității, mai mult sau mai puțin, echidistante, cum e și în cazul povestirilor *Picală*, *Ursul pîcilit de vulpe*, menționate mai sus, se înrudesc, dar și se deosebesc de cele care au în vizor realitatea imediată, personaje și întâmplări selectate din anturajul scriitorului, coparticiparea nemijlocită a acestuia la evenimente făcându-se simțită atât în evocarea epică a situațiilor, cât și în prezentarea emotiv-psihiologică a personajelor evocate. Vom încerca să demonstrăm acest lucru poposind, în continuare, asupra câtorva povestiri de acest gen, cum sunt *Popa Duhu* (1881), *Moș Nichifor Coțcariul* (1877), *Moș Ion Roată* (1880) și *Ioan Roată și Vodă Cuza* (1883).

Stufoasa frază de început din *Popa Duhu*: „Cine-a întîlnit vrodată în calea sa un popă, îmbrăcat în straie sărăcuțe, scurt la stat, smolit la față, cu capul pleș, mergînd cu pas rar, încet și gînditor, răspunzînd îndesat «sluga dumitale» cui nu-l trecea cu vederea, căscînd cu zgomot cînd nu-și găsea omul cu care să stea de vorbă, făcînd lungi popasuri prin aleile ascunse ale grădinilor publice din Iași, cîte cu o carte în mînă, tresărînd la cîntecul păsărelelor și oprindu-se cu mirare lîngă moșinoaiele de furnici, pe care le numea el «republici înțelepte», dezmerdînd iarba și florile cîmpului, icoane ale vieții omenești, pe care le uda cîte c-o lacrimă fierbinte din ochii săi și apoi, cuprins de foame și obosit de osteneală și gîndire, își lua cătinel drumul spre gazdă, unde-l aștepta sărăcia cu masa întinsă. Acesta era părintele Isaia Duhu, născut în satul Cogeasca-Veche din județul Iași”. O întregă nuvelă într-un singur alineat: portretul fizic și psihologic al eroului; înțelepciunea și rafinamentul lui sufletesc; starea socială și materială mai mult decît deplorabilă a lui. Ceea ce urmează mai departe e o detalizare și exemplificare a celor cuprinse în acest adevărat *camerton* al întregii scrieri. Personalitate înzestrată cu toate capacitățile și calitățile de a fi pusă în *capul mesei*, părintele Isaia Duhu e împins la periferia societății, desconsiderat fiind moralmente și depozat de orice condiții materiale suficiente de trai. Care e cauza acestei nedreptăți totale? E simplul adevăr: că el e superior tuturor celor din tagma preoțească, inclusiv celor superiori ierarhic, fapt care trezește neagra invidie și provoacă acțiunile de umilire și răzbunare. Al doilea mare „păcat” al lui popa Duhu îl constituie *cinstea*, *curajul*, și *demnitatea* de a spune adevărul în față și de a-l apăra, fără teamă și ezitare, oricît de neplăcut și amar n-ar fi fost pentru oponenții săi, căci așa era el de la Dumnezeu: *mare de inimă, dar de gură și mai mare*; și apoi, „nu-și astîmpăra gura cătră mai-marii săi măcar să-l fi picurat cu lumînarea”, căci era dintre aceia, căroră „nu i-a tors mă-sa pe limbă”. Vârf la toate le pune rostul cărții și al înțelepciunii din cărțile religioase, *spiritiste*, care, „încăpînd în mîna unor șarlatani ignorați”, care, conform zvonurilor răspîndite tot de ei, „fac minuni ca sfinții”. În replică la aceste triste neadevăruri, părintele Duhu remarcă: „Vai de cel ce se smintește, dar mai vai de cel prin care vine sminteala!” Adică, vai de cei care profanează sfintele valori și sfintele adevăruri, menirea căroră este, dimpotrivă, să le apere și să le provăduiască cu tot cugetul și cu tot sufletul. Astfel *marginalul* și ciudatul popa Duhu rămîne în memorie ca un om cuminte, de o înaltă înțelepciune și

delicatețe sufletească, în timp ce preinșii stâlpi ai moralității, culturii și civilizației se asociază cu *deșeurile* adevăratelor valori eterne și umane.

Sub amprenta modernității se află și povestirea *Moș Nichifor Coțcariul* (1877), una dintre cele mai importante și valoroase creații de ficțiune crengiene din literatura noastră clasică. La această scriere vom reveni mai pe îndelete cu alt prilej. Aici am vrea să reținem doar următoarele.

Ca și în alte cazuri, cheia narațiunii, componentele ei de bază se află formulate în prima secvență a povestirii. „Moș Nichifor, citim în această *introducere* în felul ei, nu-i o închipuire din povești, ci e un om ca toți oamenii; el a fost odată, când a fost, trăitor în mahalaua Țuțuenii din Țîrgul Neamțului, dinspre satul Vînătorii Neamțului. Cam pe vremea aceea trăia moș Nichifor din Țuțueni, pe când bunicul bunicului fusese cimpoiăș la cumătria lui moș Dediu din Vînători, fiind cumătru mare Ciubăr-vodă, căruia moș Dediu i-a dăruit patruzeci și nouă de mioare, oacheșe numai de câte un ochiu”. Descrierea istoricității și vechimii evenimentelor nu e decât un apanaj, o perdea trandafirică menită să imprime celor relatate amprenta tradiției durabile și a evenimentelor verificate de timp. Moș Nichifor Coțcariul e același tip de țăran moldovean de la poalele Munților Carpați, cu toate calitățile lui de om integru și dintr-o bucată, la fel ca și toți eroii crengieni de aceeași sorginte. Cu o remarcă însă esențială: simplul, neșcolitul și necioplitul de harabagiu de prin partea locului ține un discurs și reprezintă un model fără precedent de intuiție, inteligență și sensibilitate umană în competiția dintre tinerețe și bătrânețe, dintre înțelepciune și dragoste, dintre viață și moarte. Căci ceea ce s-a întâmplat cu căruțașul moș Nichifor Coțcariul la cei vreo patruzeci de ani ai săi și proaspăta căsătorită Malca, aflată la cele sub douăzeci de primăveri trăite pe acest pământ – într-o interpretare simplistă, carnală și animalică – putea să devină o istorie dintre cele mai banale și mai crude vizavi de niște relații nestatutare dintre un bărbat în vârstă și o tânără reprezentantă a genului opus. Ceea ce a făcut moș Nichifor Coțcariul în noaptea de pomină a fost ceva pornit dintr-un sentiment *de adîncă nostalgie* pentru tinerețea neîmplinită, rămasă deja în amintiri, dar încă plină de farmece și însoțită de toate atributele sublime, dar și umbrită totodată de neizbânzile vieții conjugale, fiind lipsit de *babă* (de soția legitimă) de fericirea de a avea copii, adică moștenitori, continuatori așteptați și multdoriți ai familiei și ai neamului. La rîndul ei Malca, în timpul călătoriei mirifice, s-a văzut cuprinsă de această nostalgie a dorului și a vieții neîmplinite, fiind încadrată în această atmosferă generală mai mult de basm, decât reală, mai mult lirică decât epică, mai mult instinctiv, decât conștient, în scopul de a regenera, de a ameliora, de a tămădui o situație dramatică, în fond, o rană, umbrită de durerea neîmplinirilor. La temelia acestor sentimente nobile se află înțelepciunea populară și valorile morale acumulate de popor de-a lungul secolelor.

Dar, pentru a ne crea o imagine pe cât de autocritic și lipsit de orgoliu a fost autorul *Amintirilor din copilărie*, e suficient să amintim de *Prefața* la *poveștile* sale: „Iubite cetitoriu, Multe prostii ai fi cetit, de când ești. Cetește rogu-te și ceste și unde-i vedă că nu-ți vine la socoteală, iè pana în mîna și dă și tu altceva mai bun la ivală, căci eu atîta m-am priceput și atîta am făcut” [3, p. 3]; cât și, mai ales, de *povestea* (așa o numea autorul – H. C.) *Moș Nicifor Coțcariul* în propria-i interpretare, pe care o aflăm

în scrisoarea lui Ion Creangă către Titu Maiorescu din 10 noiembrie 1876 și din care cităm în continuare: „D-voastră cred că veți fi rîs și de mine și de dînsa (de *Moș Nichifor Coțcariul* – H. C.), și cu drept cuvînt: pentru că este o copilărie, scrisă de un om mai mult bătrîn decît tînăr; da’bine, da’rău, D-zeu știe. Eu atîta știu numai că am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt. Dar ce am scris, și cum am scris, am scris...” [4, p. 197]. Printre rîndurile de excesivă modestie, cum că această *copilărie* a fost *scrisă de un om mai mult bătrîn decît tînăr* și că a fost recomandată pentru tipar într-o ședință cam „sommoroasă” a societății *Junimea* din Iași, pe la orele 12 de noapte – „poate mai mult pentru încurajare. Sau mai știu eu... poate ca și pentru: P. A. Călescu...” – s-ar putea întrezări o ironie dintre cele mai subtile și neprefăcute la adresa elitei literare de atunci, care, în amețeala oboselilor de noapte târzie or fi făcut un gest de caritate, încurajându-l pe „*debutantul*” *întârziat* în tentativa sa de a se afirma sau, mai bine zis, de a-și încerca „*norocul*” într-un domeniu atît de delicat și neordinar cum este literatura artistică. Toate acestea ne sugerează ideea că *mai mult bătrînul decît tînărul* autor al narațiunii, adică Ion Creangă, își află întruchipare și expresie artistică, intelectuală și psihologică în chipul țaranului-harabagiu – moș Nichifor Coțcariul – care, datorită inteligenței sale native, a izbutit să plaseze un subiect din viața de toate zilele într-un anturaj poetic și eticomoral de o nemaiîntîlnită frumusețe.

Spre deosebire de creațiile analizate pînă acum, în care elementul folcloric e prezent, fiind afișat mai mult sau mai puțin deschis, povestirile *Moș Ion Roată* (1880) și *Ion Roată și Vodă Cuza* (1883) sunt integral ancorate în timp. Ambele nuvele sunt axate și reflectă, din unghiuri de vedere oarecum diferite, una și aceeași problemă: pregătirea actului *unirii* Principatelor Moldovei și Munteniei (Valahiei), într-un singur stat unitar – Statul Român, fapt istoric, care s-a produs în anul 1859. Însă față de această idee crucială în viața Principatelor Dunărene nu exista, la început, o atitudine și o înțelegere unică: într-un fel o interpretau și o prezentau *elitele intelectuale și boierimea* țării, adică *deșteptii și înțelepții* din oficiu; și cu totul altă viziune asupra celor ce se pregăteau împărtășeau *țărani* de la coarnele plugului, *oamenii simpli* de la țară, adică *prostimea* neînvățată și neșcolită. În urma confruntării directe dintre aceste două atitudini și interpretări contrarii, pînă la urmă se dovedește că înțelepciunea și demnitatea nu sunt de partea sofisticărilor cu știință de carte și poziție socială avansată, ci de partea oamenilor simpli, cu inteligența lor înnăscută și cu experiența de viață unică în felul ei. Adevărurile intelectualiste, care nu pot fi nici ele negate în esența lor, cedează categoric în fața logicii și înțelepciunii populare.

Discursurile pline de *blndețe* și *adevăruri* patriotice și științifice privind *Unirea*, rostite de reprezentanții *boierilor moldoveni liberali* Costache Hurmuzachi, M. Kogălniceanu și alții, în fața țaranilor invitați, în anul 1857 la Iași, din toate județele Moldovei, pentru a li se lămuri importanța acestui act istoric, – e aproape impecabil. „Apoi, iaca ce, oameni buni, – își începe oratorul alocuțiunea: de sute de ani, două țări surori, creștine și megieșe, Moldova noastră și Valahia sau Țara Muntenească, de care poate-ți fi auzit vorbindu-se, se sfîșie și se mănîncă între dînsele, spre cumplita urgie a neamului românesc. Țări surori și creștine, am zis oameni buni; căci, precum ne închinăm noi, moldovenii, așa se închină și frații noștri din Valahia. Statura, vorba, hrana, îmbrăcămintea

și toate celea și toate obiceiurile câte le avem noi le au întocmai și frații noștri munteni”. Nota majoră a discursului: „Iaca, oameni buni, ce treabă creștinească și frumoasă avem de făcut. Numai Dumnezeu să ne-ajute!.. Și dacă aveți ceva de zis, nu vă sfițiți; spuneți verde, moldovenește, ca la niște frați ce vă suntem; că de-aceea ne-an adunat aici ca sa ne luminăm unii pe alții și Dumnezeu să ne lumineze pe toți cum a ști el mai bine!” *Mulțimea simplă* e gata din oficiu să cedeze dreptatea și adevărul *oratorului școlit*. Neînduplecatul moș Ion Roată sesizează excelent subtextul propagandistic-demagogic al oratorului, care se sprijină nu atât pe convingerea argumentului, cât pe „frumusețea” și ajustarea logicii mulțimii în jurul unei idei mari, de avantajele căreia vor profita *bunii de gură*, iar *nu poporul*. „*Eu socot – zice în replică moș Ion Roată, – că treaba asta se putea face și fără noi; că, dă, noi știm a învăța sapa, coasa și secera, dar dumneavoastră învățați condeii și, când vreți, știți a face din alb negru și din negru alb... Dumnezeu v-a dăruit minte, ca să ne povățuiți și pe noi, prostimea...*”. Și, ca să vedeți, boierul, care știe să *facă din alb negru și din negru alb* și, uns fiind cu harul lui Dumnezeu, adică dăruit cu multă minte și înțelepciune pentru a conduce *prostimea*, încercă să le demonstreze „supușilor” săi – de pe aceleași poziții de amăgire și înșelare a celor mulți – cum că, „s-a trecut vremea ceea, pe când numai boierii făceau totul în țara aceasta și-o storceau după plac. Astăzi toți, de la vlădică pînă la opincă, trebuie să luăm parte la nevoile și la fericirea țării. Muncă și câștig, datorii și drepturi; pentru toți deopotrivă”. O democrație, o bună stare și un egalitarism ca pe timpurile comunismului proletar!

Ultimul *argument*, din partea *Boierului*, întru susținerea unirii, e bolovanul din curte, pe care Ion Roată nu-l poate urni din loc de unul singur, ci numai în comun, împreună cu consătenii săi. În momentul când patriotul și democratul de boier credea că a obținut victoria definitivă și că ideea actului istoric preconizat privind unirea Principatelor a ajuns și în adâncimile conștiinței reprezentanților țărănimii de la coarnea plugului, urmează replica decisivă a lui Ion Roată: „Dă, cucoane, să nu vă fie cu supărare, dar de la vorbă și pînă la faptă este mare deosebire. Dumneavoastră, *ca fiecare boier*, numai ne-ați poruncit să aducem bolovanul, dar nu ați pus umărul împreună cu noi la adus, cum ne spuneți dinioară, că de-acum toți au să iee parte la sarcini: de la vlădică pînă la opincă. Bine-ar fi dac-ar fi așa, cucoane, căci la războiu înapoi și la pomană năvală, parcă nu prea vine la socoteală. Iar de la bolovanul dumneavoastră am înțelege așa: că pînă acum noi, țărani, am dus fiecare câte-o piatră mai mare sau mai mică pe umere: însă acum suntem chemați a purta împreună tot noi, *opinca*, o stâncă pe umerele noastre...”. Vorbele bătrânului țăran au urmări pozitive în sufletul și conștiința semenilor săi, în timp ce boierul „a înghițit gălușca și a tăcut molcum”.

Victoria logicii și moralei țărănești asupra celei boierești e una categorică și, la prima vedere, imposibil de a i se găsi alternativă. Dar nu a fost să fie, căci învinsul moralmente își caută justificare și salvare în forța pumnilor și a măsurilor de constrângere și răzbunare. Moș Ion Roată devine, în aceste împrejurări, din *învingător* moral, *victimă* a celor care dețineau în mână pâinea și cuțitul, lucru pe care autorul îl demonstrează cu lux de amănunte în cea de a doua povestire axată pe același subiect – *Ioan Roată și Cuza Vodă*.

Societatea s-a pomenit împărțită în două tabere – și nu numai din punct de vedere social: bogați și săraci, dar din punctul de vedere al mentalităților, „fiind în luptă *timpul de față cu cel trecut*”. Cu alte cuvinte, apăruse, în limbajul modern, un acut conflict dintre generații. Căci: „Boierii cei mai tineri, crescuți de mici în străinătate numai cu franțuzească și nemțească, erau cîrtitori asupra *trecutului* și cei mai guralii totodată”. În această confruntare de principii și valori, unii dintre aceștia îi numeau, *în aprinderea lor*, pe cei bătrâni: „rugini învechite, ișlicari, strigoii și cîte le mai venea în minte, după cum le era și creșterea; dă, învățați nu-s?”

Ce-i drept, nici unii dintre bătrâni nu stăteau cu limba stinsă în gură *cînd se mîniau*, dându-le și ei tinerilor „cîte-un ibrișin pe la nas, numindu-i: bonjuriști, duelgii, pantalonari, oameni smintiți la minte și ciocoi înfumurați și lepădați de lege, stricători de limbă și de obiceiuri”. În fond, toți reprezentanții poporului în Divanul Ad-hoc erau pentru *unire*, cu deosebirea că „bătrînii voiau *Unire* cu tocmală, iar tinerii *Unire* fără socoteală, cum s-a și făcut”. La vorbele *frumoase*, dar lipsite de sens și profunzime, moș Ion Roată i-o taie: „Aveți bunătate și vorbiți mai moldovenește, cucoane, să ne dumirim și noi; căci eu, unul drept să vă spun, că nu pricep nimic, păcatele mele!” Lipsa de știință de carte și sărăcia unui *ghiorlan* ca moș Ion Roată, deținător doar de un *petec de pămînt*, față de el, boieroiul cu studii de pripeală și proprietar *cu optzeci de mii de fălci de moșie*, îi provoacă pretinsului elită dezgust și dispreț față de înțelepciunea și curajul neprefăcut a-l reprezentantului poporului trudit care era moș Ion Roată. Maxima altui țaran de prin partea locului pe nume Alecu Forăscu: „Decît un bonjurist c-o mîna de învățătură, mai bine un țaran cu un car de minte!”, spusă în 1857, în prezența colonelului Alexandru Ion Cuza, a produs impresie, iar comportamentul țaranului cu verticalitate și cu demnitate rar întîlnită, i-a rămas puternic întipărit în memoria viitorului domnitor al Principatelor Unite.

Însă acest comportament nu i l-a iertat lui moș Ion Roată boierul vecin cu moșia, care, întors acasă l-a supus, ca semn de răzbunare, pe țaranul *rebel*, unor înjosiri morale și unui dezastru material-economic nemaipomenit. Trecând, în drum spre București, prin localitatea respectivă, domnitorul, deja al Principatelor Unite, A. I. Cuza are ocazia să-l revadă și să-l asculte pe *bătrînul și necăjitul, cu lăcrimile-n ochi* – moș Ion Roată în legătură cu cele suferite de el după întoarcerea de la ședințele Divanului Ad-hoc cu câțiva ani în urmă. Din petiția cu pricina: „Numai Dumnezeu să-i deie sănătate și bine, *dar amarnic m-a lovit în avere și în cinste*. Crede, măria-ta, că nici eu n-am fost așa de sec, între cei de-o samă cu mine. Dar, cum am ajuns acasă, goană și prigoană pe capul meu, din partea boierului, în tot felul”. Toate aceste fărădelegi erau făcute prin slugile boierului sau acoliții lor. Dus până la disperare, moș Ion Roată se hotărăște să se adreseze direct stăpînului. „Și boierul, continuă el, în loc de un cuvînt bun, m-a scuipat drept în obraz, de față cu slugile sale și cu alți oameni ce se aflau atunci la curte, încît am crezut că a căzut ceriul pe mine”. În felul acesta bătrînul țaran, implicat fără să vrea în problemele politice ale vremii, se pomenește într-o stare nemaipomenită de umilință morală și sărăcie materială. Este *calicit cu desăvîrșire* în acești cîțiva ani de execuție sălbatică de către mai marele și mai puternicul zilei, care *i-a ridicat și cinstea care pentru el a fost cel mai scump lucru* pe această lume.

Cele două fișicuri de napoleoni înmânate de Alexandru I. Cuza lui moș Ion Roată pentru a-și acoperi cât de cât nevoile materiale, nu-l satisfac, desigur, pe multpătimitul *Țăran* cu literă mare, solicitându-i răspunsul la întrebarea: „Dar cu rușinea ce mi-a făcut, cum rămîne, măria-ta?” Răspunsul urmează: „Cu rușinea, iaca așa rămîne, moș Ioane, zise Cuza-Vodă, sărutîndu-l și pe un obraz și pe altul, în fața mulțimii adunate. Du-te și spune sătenilor dumitale, moș Ioane, că, pe unde te-a scuipat boierul, te-a sărutat domnitorul țării și ți-a șters rușinea”. E greu de judecat astăzi, dacă cele două fișicuri de napoleoni și sărutul domnitorului pe ambii obraji au constituit recompensa reală pentru pierderile și suferințele îndurate de bătrânul Ion Roată. Principalul ce se desprinde din această tulburătoare istorie e că *omenia* obține totală victorie asupra brutalității, lașității și minciunii, iar *înțelepciunea* nativă, venită de la Dumnezeu, nu poate fi substituită prin simulacre sau semiadevăăruri, chiar dacă acestea sunt înveșmântate în scutece de cultură și civilizație, menite să sustragă atenția martorului-observatorului-analistului-participantului nemijlocit la spectacolul vieții de la esența fenomenelor, de la formula reală ce exprimă adevărul. Metafora *bolovanului* din grădină, adus pe umerii țărănilor simpli și fără carte, gândită de boier ca argument în favoarea ideilor ce le promova, devine până la urmă contraargument, un act fals demagogic, căci el personal, dând doar dispoziții din jilt, n-a participat direct cu nimic la unirea din loc a poverii, tot greul punându-l pe umerii „neciopliților”, însușindu-și, în schimb, cu de la sine putere, partea leului în ce privește meritele actului realizat de alții. Ca și în celelalte cazuri, examinate până acum, *mintea*, *obrazul* și *înțelepciunea* se dovedesc a fi, până la urmă, de partea *cinstei* și *adevărului*, răsturnând falsa piramidă a *aroganței* lustruite și minciunii sfidătoare, cocoțate în capul mesei.

Pe lângă cele remarcate mai sus, e nevoie să reținem încă un moment foarte important ce ține de *intuiția* extraordinară a lui Ion Creangă și a *produsului* său literar-intelectual, țăranul cu adânci temelii în tradiția istorică și mentalitatea populară – moș Ion Roată. Vorba e de fixarea unei întregi perioade de *tranziție* din viața și mentalitatea țării, poporului și a fiecărui individ; trecerea de la sistemul feudal la cel capitalist, de la un popor dezbinat la unul unitar, de la o cultură veche la una modernă, de la o psihologie și mentalitate în bună parte de factură bizantină la o alta de tip european. Incertitudinea și caracterul contradictoriu al timpului și ai trăitorilor spațiului geografic dat sunt reflectate în aceste două povestiri despre înțeleptul țăran de la coarnele plugului, moș Ion Roată, cu o rară precizie, subtilitate și profunzime.

Indiferent de ce perioadă de tranziție, cronologiceste, este vorba: de cea din vremea lui *Ion Roată* de la mijlocul secolului XIX sau de cea din prima jumătate a secolului XX din vremea lui *Onache Cărăbuș*, formele de manifestare și consecințele acestor tranziții au foarte multe asemănări, fie că e vorba de consecințele lor pozitive, fie de cele tragice și dramatice sau de cele comice și absurde.

[4] Un compartiment cu totul aparte în cadrul acestui articol îl constituie *Amintirile din copilărie* (1881, 1882, 18892), scrise de Ion Creangă la vârsta maturității senile și a suferințelor chinuitoare, provocate de boala necruțătoare, ce au condus, în cele din urmă,

la sfârșitul dramatic întâmplat la 31 decembrie 1889. Pe acest fundal pământesc tragic se înalță imaginea curată și neprihănită a *copilului* și *copilăriei* lui Ion Creangă, dar și a copilului de oriunde și oricând, confirmând încă odată o zicere a lui Novalis (1772-1801), celebru poet romantic german: „Acolo unde sunt copii este și o vîrstă de aur” [5, p. 77]. Acțiunile năstrușnice și neordinare, acoperite de haina sincerității, deschiderii și nevinovăției, pun în fața cititorului de toate vârstele chipul ființei omenești, care, la o anumită vîrstă, străluminează întreg edificiul uman în toate componentele lui definitorii. „Hai mai bine despre copilărie să povestim”, zice autorul la un moment dat, căci „ea singură este veselă și nevinovată”. Și tocmai „acesta-i adevărul”.

Smărăndița popii era „o sgitie de *copilă* *ageră la minte* și așa de silitoare, de întrecea mai pe toți băieții și din carte, dar și din nebunii”. Tocmai datorită acestor *alese* calități, ea a fost prima care a încălecat pe Calul Bălan și a făcut *pacinogul* „sfîntului Nicolai cel din cuiu”, *făcătorul de vînătăi*. Dascălul bădița Vasile, prins cu vicleșug cu arcanul și dus în cătușe la oaste, era de felul lui un om „cuminte, harnic și rușinos ca o fată mare”. Importanța cuvântului scris, a cărții în formarea intelectuală și spirituală a fost implementată în conștiința viitorului mare povestitor în mod cu totul diferit de tata, pe de-o parte, și de mama, pe de alta. „Și cînd învățam eu la școală, – mărturisește naratorul, – mama învăța cu mine acasă și citea acum la ceaslov, la psaltire și *Alexandria* mai bine decît mine, și se bucura grozav cînd vedea că mă trag la carte. – Din partea tatei, care adesea îmi zicea în bătaie de joc: „Logofete, brînză-n cuiu, lapte acru-n călimări, chiu și vai prin buzunări!” Mama se conducea de principiul „că omul învățat înțelept va fi și pe cel neînvățat slugă îl va avea”. În schimb tata era convins. că, „dacă nu-i glagore-n cap”, adică minte și înțelepciune de la Dumnezeu, „nu-i, și pace”. Exemple ce demonstrează acest adevăr, câte vrei. Unul, se zice, *s-a dus bou la Paris, și s-a întors vacă*; iar Grigore a lui Petre fără nici o școală făcută, „da știe a spune atîtea bongoase și conocăria pe la nunți” ca nimeni altul.

Neastîmpăratul de narator-autor și personaj-erou al evocărilor din copilărie se hălăduiește dintr-o năzbâtie în alta. Însă sfatul înțelept al bunicului David Creangă: „Nu-i rău, măi Ștefane să știe și băietul tău oleacă de carte, nu numaidecît pentru popie, cum chitește Smaranda, că și popia are multe năcăfale, e greu de purtat. Și decît n-a fi cum se cade, mai bine să nu fie. Dar cartea îți aduce și oarecare mîngîiere. Eu, să nu fi știut a ceti, de mult aș fi înnebunit, cîte am avut pe capul meu... Din cărți culegi multă înțelepciune, și, la dreptul vorbind, nu ești numai așa, o vacă de muls pentru fiecare”; ea, cartea, vine să scoată bariera oarecum artificială ce apare între știință și neștiință, între cultura populară și cultura cărții, ele fiind organic și moralmente complementare, alimentându-se și îmbogățindu-se reciproc. Dar nu de mai puțină înțelepciune este străbătută și mărturisirea mamei Smaranda fiului pus, cum spuneam, pe fel de fel de năzbâții: „*Urît mi-a fost în viața mea omul viclean și lingău*, drept să-ți spun, dragul mamei! Și să știi de la mine că Dumnezeu n-ajută celui care umblă cu furtușag, fie lucru de purtat, fie de-a mîncării, fie ori de ce-a fi.”

Istoriile cu furatul *cireșilor* și *pupăzei* sunt modele de „șmecherii” și „învîrteli” copilărești, care provoacă zâmbetul și toleranța, iar nu ura și indignarea, căci ele pornesc

din credința sinceră și naivitatea neprihănită a copilului deschis plenar către frumusețile și ambiguitățile lumii terestre. Întorcându-se acasă, el reproduce cele întâmplate într-o versiune foarte favorabilă propriei persoane, încât mama ascultându-l pe Nică, cât pe ce era să-i dea crezare: „Și mama, creștină bună, – se destăinuie personajul nostru, – crezându-le toate lăptoase, după răbuș, cum i le spusese cu măgulele, m-a lăudat de vrednicia ce făcusem și mi-a dat și de mîncare. Iar eu, mîncînd lupește, mă făceam smerit și numai rădeam în mine, mierîndu-mă tot atunci de ghibăcia minciunilor ce povesteam, de-mi venea mai-mai să le cred și eu singur pe jumătate”. Umorul, autoironia și ușoara autoluare peste picior sunt semne distincte ale lui Ionică, făcătorul de șotii și năzdrăvăni. „Și nu că mă laud, – se autocenfesionează el, – căci lauda-i față: prin somn, nu ceream de mîncare; dacă mă sculam, nu mai așteptam să-mi deie alții, și cînd era de făcut ceva treabă, o cam răream de pe-acasă. Și-apoi mai aveam și alte bunuri: cînd mă lua cineva cu răul, puțină treabă făcea cu mine; cînd mă lua cu binișorul, nici atîta; iar cînd mă lăsa de capul meu, făceam cîte-o drăguță de trebușoară ca aceea, de nici sfînta Nastasie, izbăvitoare de otravă, nu era cu stare a o desface cu tot meșteșugul ei”. „Autodemascările” continuă și sunt amplificate, demonstrînd a cîta oară că autorul acestor mărturii privește lumea și pe sine însuși de pe poziții independente de orgoliu, invidie, slavă și profit personal – fie el material, moral sau de orice altă natură, situându-se deasupra tuturor păcatelor omenești, enumerate și neenumerate mai sus. Și asta în pofida faptului că el își alege pentru sine nu calificativele de vîrf a valorilor umane, ci tocmai pe cele mai modeste și pervertite chiar, pentru ca – la o examinare mai atentă – lucrurile să se inverseze.

Supusă unei riguroase examinări pentru a scoate, prin contrast, și mai mult în evidență reala valoare a lucrurilor, – propria biografie și propriul destin, – nu sunt singurele repere asupra cărora autorul revine în repetate rînduri. Alegerea profesiei de slujitor al bisericii, alegere care nu-i aparținea de fapt tînărului învățacel, cât mamei sale, i-a provocat seminaristului de la Socola multe dureri de cap, multe și complicate probleme, căci firea lui cinstită, dintr-o bucată, rebelă și libertină era total incompatibilă cu restricțiile și dogmele religioase și, mai ales, cu morala viciată și *pidosnică* a celor chemați să propage și să implementeze adevăratele valori creștine.

Să ne amintim, în această ordine de idei, de o zisă a moșului Vasile Godorogea din partea a III-a a „*Amintirilor*”...: „Picioare de cal, gură de lup, obraz de scoartă și pîntece de iapă se cer unui popă”, zisă în care imaginea tristă a unei bune părți din tagma propovăduitorilor de înțelepciune, frumos și adevăr, e afectată, în temeliile ei, de cele mai triste boli ale sufletului și conștiinței umane. „Bine-ar fi, Doamne iartă-mă, – își continuă el gîndul, – ca fețele bisericеști să fie mai altfel!.. dar... veți fi auzit voi că popa are mînă de luat, nu de dat; el mănîncă și de pe viu, și de pe mort. Vedeți cît de bine trăiește mecetul, fără să muncească din greu ca noi”.

Experiența vieții și învățătura întru cele sfinte, acumulate de-a-lungul anilor la școlile din Humulești, Broșteni, Neamț, Fălticeni și, în sfârșit, la Socola din Iași, l-au ajutat pe autorul *Amintirilor*... să depășească limitele prefăcătoriei și jocului de-a adevărul, situându-l categoric în tabăra militanților activi pentru dreptate, cinste și demnitate umană. Blajinul umorist și conciliantul narator, care este, de obicei, Ion Creangă, devine,

în aceste cazuri, un adversar neîmpăcat și un autor satiric demascator de cea mai înaltă probă artistică. Credibilitatea celor relatate de autor e susținută nu numai de experiența acumulată de acesta până la săvârșirea evenimentelor și întâmplărilor evocate, dar și de cei peste douăzeci și cinci de ani de viață activă și clocotitoare ce s-au scurs până la așternerea lor pe hârtie.

Așadar, creația artistică a lui Ion Creangă, ca și viața lui personală, reflectă destinul și mentalitatea omului simplu din popor, a țăranelui de la coarnele plugului, care, pus fiind de soartă în fața unor încercări fizice și morale fundamentale, își apără drepturile și demnitatea fără șovăire și fără clătănări. La atingerea acestor obiective supreme au contribuit din plin atât talentul nativ și intuiția scânteietoare a autorului, cât și imensa lui cultură populară, tradițiile înțelepciunii colective de secole, care s-au văzut implementate puternic în conștiința și condeii unui om înzestrat cu har și voință creatoare deosebite. De aici își trag originile victoriile pe care omul simplu le obține, în conflagrațiile de amploare și de lungă durată dintre minte și înțelepciune, pe de-o parte, și prostie, dublată de orgoliu și îngâmfare – pe de alta.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Tătaru Ieronim. *Însemnări caragieliene*; Fundația Culturală *Libra*[®], București, 2006.
2. *Dicționar Enciclopedic Român*, vol. III; Editura Politică, București, 1965.
3. Ion Creangă. *Opere*, I. Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de *Iorgu Iordan* și *Elisabeta Brâncuș*. Studiu introductiv de *Iorgu Iordan*. Editura Minerva, București, 1970.
4. Ion Creangă. *Opere*, II. Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de *Iorgu Iordan* și *Elisabeta Brâncuș*. Studiu introductiv de *Iorgu Iordan*. Editura Minerva, București, 1970.
5. Novalis. *Între veghe și vis*. Fragmente romantice. Editura *Univers*, București, 1995.